

NYRKA (171) *sb f*

nyrka (98), **nerka** (73); nyrka *Murm* (2), *Mymer*¹ (2), *BielŻyw*; nerka *BartBydż*, *KłosAlg*, *Leop* (2), *BibRadz* (8), *BielKron* (3), *Mącz* (7), *GrzegŚm*, *BudBib* (3), *Oczko* (17), *CzechEp*, *Calep* (4), *WujNT*; nyrka: nerka *FalZioł* (82:19), *GlabGad* (1:2), *SienLek* (9:2), *LatHar* (1:1).

-é- (22), -e- (2); -é- *Oczko* (17), *też Calep*; -e- : -e- *Mącz* (5:2); a *jasne*.

sg *N* nyrka (2). ◇ *D* nyrce (1). ◇ *pl N* nyrki (13). ◇ *G* nyrek (75). ◇ *D* nyrkám (4); -ám (2), - (a)m (2). ◇ *A* nyrki (29). ◇ *I* nyrkami (6); -ami (4), -ámi (1), -(a)mi (1); -ami *Mącz*, *BudBib*; -ami : -ámi *BibRadz* (2:1). ◇ *L* nyrkach (35); -ach (4), -ách (3), -(a)ch (28); -ach *SienLek* (2); -ách *Murm*; -ach : -ách *Oczko* (2:2). ◇ *du N* (*cum nm*) nérce (1) *KłosAlg* A3v. ◇ *A* (*cum nm*) nérce (5) *Leop Lev* 8/16, 25, *BibRadz Lev* 3/4, 10, 15.

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI – XVIII w.*

1. *anat.* Jeden z dwu narządów położonych po obu stronach części lędźwiowej kręgosłupa, na tylnej ścianie jamy brzusznej, służących do wydalania z krwi produktów przemiany materii w postaci moczu; *ren Mymer*¹, *BartBydż*, *Mącz*, *Calep*, *Cn* (148) : *Mymer*¹ 23; A piżną tak gdy Baranowi łoiem nerki wśzytki obroftą/ Tedy zdechnie. *FalZioł* IV 1d; Plafek w vrinie ieft troiaki/ czyrwony iako czegła. Drugi biały. Trzeci ciemny. Czirwony piałek, ten wychodzi od nyrek y tam fie rodzi. *FalZioł* V 10v; dla ciałnych drog ktore idą z wątroby do nyrek, á z nyrek do mechierza *FalZioł* V 10v; WŁofy w vrinie bywaią przedgłogowathe: napodobieńtwo prawych włofow. A ty Włofy czynią fie w nyrkach z fuchych wilkości, á z ołtrości ciepła przyrodzone⁸⁰ á czałem też prawie z nyrek fie kawalcze subtelne oddzieraią: na wzrzaft włofow. *FalZioł* V 10v; SOk wycifniony z ziela kthore zową Nocz y dzień, z białem winem pity/ niewymownie piałek/ albo kamień pałczyfty [!] z nyrek przez vrinę wypadza. *FalZioł* V 84v, I 11b, 29d, 54a, 55c, 59c (28); CZo za vrąd [!] maią nerki w cielle [!]. (-) Ieden ieft wyciągać wilgotność wodną z ielit pod żoładkiem leżacich, ktorą potim pośiłaią do męchierza [!] żyłkami nie ktoremi, á tak zafię męchierz wodę wypufzcza czo ią vryna albo mocz zową *GlabGad* Fv; Ureteres, Cedzące żyłki [!] które wodę odnyrek wyciągáya/ á przez fie ye do pęcherzá wodnego przecedzáya. *Mącz* 508c, 351d [2 r.]; *SienLek* 8, 24v, 35, 94; bo iefli nérká kámięniem álbo iéy ciálny meat/ grubą flegmą zámulony/ ielito wiátry rospárté/ błonká wboku zápalóná/ nád miaré ból wielki/ á śmierć potym przynieść może *Oczko* 13; gdyż y żoładek/ y nérki/ [woda ocukrowana] przeczyścić może/ y vryny álbo potu ták popędzić/ że zá fyrup ltanie *Oczko* 29; A Nérki iefli trzebá témiż żiołmi fomeⁿtownać *Oczko* 32, 26; Abdomen – Sadło tłufołocz koło nerek. *Calep* 3b, 911a.

W połączeniach szeregowych (23): ábowiem ta kliftera macicę y nyrki y wśzitki wnęthrzności wyczyłci z nieczyłtości flegmiftych *FalZioł* I 86a; Też taka vrina potrośsze miewana. Znamienue wypalenie przyrodzonych wilkości/ y takiefz wątroby/ nyrek/ y wśzythkiego ciała *FalZioł* V 3; Iefłti też taka zagniłość/ to ieft humor crudus: na łpodku vryny będzie. Znamionue treftanie nyrek/ biodr mechierza/ y takiefz v niewałt [!] macicę/ z pełności takiey nieczyłtey zagniłości. *FalZioł* V 9v; Zafię Crinoides łą gruzołki iakoby ziarnka pżeniczne na troie roftarte/ ktore fie odłupawaią od ciała wśzytkiego/ á zwłafzcza od wątroby od nyrek/ y od fleziony. A znamionuią fuchoty nie wleczone. *FalZioł* V 11, ++c, I 24d, 29a, 31d, 67b (16); Siedm też członkow w ktorich żywoth zależy człowieczy. Głowa/ płucza/ fercze/ wątroba/ żoładek z ielity/ á dwie nercze. *KłosAlg* A3v; *SienLek*

36; płózcąc muł/ á wśzelákie plugáftwá z żył wielkich: a czyfzcząc y mocniąc/ wątrobę/ pierśi/ venam cawam/ ielitá/ nérki/ y té drógi/ które do wyrzucenia plugaftw włáfné náтурá miéć chćiáá *Oczko* 22v; wśzákoż bárzo częfto w piérśiach/ w wątrobie/ w żołądku/ w sledziona/ w ielitach/ w nérkach/ w mófznach/ w niewieścich mieyfćách/ w ftáwach/ w członkach/ zgołá y w tych wśzyftkich cíáá częścíách/ które iedno porządnie w théy wodzie nápárzóné bywáią *Oczko* 25v, 19, [40] [2 r.].

W charakterystycznych połączeniach: nyrki (prze-, wy-)czyścić (5), fomentować, mocnić, naprawiać, pobudzać, wspomagać (2), zachować; nyrki w niemocach; nyrek gnicie, trestanie; nyrkom szkodzić; w nyrkach niemoc; z nyrek (kamień) wypędzać (12), wywodzić.

Wyrażenia: »bolenie (a. bol, a. bolączka, a. boleści) nyrek, w nyrkach« = nephritis Murm, Mymer¹, Mącz, Cn; nephresis BartBydg [szyk 14:1] (9:6): Murm 71; Nephritis. Nyrn we. Bolienie wnyrkach. Mymer¹ 39; Nephresis (nefresis), morbus quidam, dolor renum, bol w nerkach, qui stabilis est et homini difficilis a natura BartBydg 97; Smalcz iego [jaźwca] barzo pomaga na boleści nyrek y na wiele inych boleści wnątrznach FalZioł IV 9d; Zołć morzkiego Niedzwiadka [...] Gdy go vmorzy w winie/ ktho ma w miechierzu albo y w nyrkach bolenie/ albo kamień/ tedy gdy te^{go} wina kto fie napije to cierpiąc [...] wypędzi bol y kamień fkrufzy. FalZioł IV 39c, I 50b, 138b, IV 2b, 3b, 4c, 36c, V 59; Mącz 245c; Mocz ná dole blády w mężoch/ boleść Nyrek/ á w niewiáftach/ niedoftátki máćice známionuie. SienLek 27, 27v.

»choroba na nyrki; nyrki chore« (1:1): Też wino w kthorym wrzáło Tatarfkie ziele/ z zielem y znafieniem opichowym y s chebdowym á potym oczukrowawfzy [...] y też ieft dobre to picie naprzeciwno trudnemu puźczaniu vriny/ ktora bywa potrofczce á zbolofćią/ y też nyrki wfpomaga chore FalZioł I 32c; Nephritis, Bolenie nérek/ chorobá ná nérki. Mącz 245c.

*lek. »kamień (ktory bywa a. jest) w nyrkach« = lithiasis Calep; kamica nerkowa [szyk 17:2] (19): iako gdy kamień ieft w nerkach albo w miechierzu FalZioł [*7]v; [Sok kminu z miodem] Też czifci żyły ktore fá miedzy wątrobą á miedzy żołądkiem [!] á tak ieft dobry tym ktorzi czirpią kamień wnerkach/ y tym ktorzy zbolofćią/ á z rzezaniem wodę puźczáią FalZioł I 7a; Nafienie Oftowe kamień w nyrkach łamie/ puchliny/ thwardofci y nadymania rofpádzá. FalZioł I 148a; Wroble profo z biálem winem na proch miałki ftarte/ á czo dwie dragmie zaważą wfypać w biáłe wino/ po ranu wypić ciepło/ Kamień w nerkach krufzy y pędzi precz z człowieka. FalZioł V 84v, I 4d, 6c, 18c, 48b, 57a (16); SienLek 27v; Oczko 15; Calep 609a.*

»rany (około) nyrek, w nyrkach« (2:1): ROpa nadnie vrinała w vrinie widziana Znamionuie rany nyrek albo mechierza albo wątroby FalZioł V 9, V 2, 9.

»rozpadliny około nyrek, w nerkach« (1:1): tho picie vzdrawia rofpadliny w nerkach y wmiecherzu/ y bolączki wnątrzne vzdrawia. FalZioł I 6d, V 2.

»nyrek rzezanie« (2): ludźiem którzy krwią plwánie/ nérek rzezánié/ ból kámienny/ y infze támtędy fluxy cíerpieli/ lub w nérkach/ lub w pęchérzu/ wodę zálécíły. Oczko 11v, 22v.

»wrzody nyrek« (1): Zyły pod kolány/ pomagáią náprzećiw wrzodom Nyrek/ Biodr/ Pęchyrzá/ y innym niemocam. SienLek 36.

»zapalenie nyrek; nerki zapalony« [szyk zmienny] (3:1): Też biała vrina subtelna/ á często odchodząca wniemały iakości Znamionuie zapalenie nyrek *FalZioł* V 3, V 10v; Nérkam zápaloném lékárftwá. *Oczko* [42]v, 32.

»zatkanie nyrek, ktore bywa w nyrkach« [szyk 7:1] (7:1): y też na zatkanie wątroby j fleziony/ y na zatkanie nyrek iefth znamienita pomocz gdy białego cukru przyłożyłz. *FalZioł* I 24d, ++c, I 14d, 31d, 67b, 124a, 129a; *Oczko* 15.

Zestawienie: anat. »nyrka prawa« (1): Colon – Ielite wielkie pod zołatkim lezące, przywiązane nerce prawey. *Calep* 217a.

Szeregi: »nyrki albo lędźwica« (1): Ren. dye ner Nyrki álbo lyedzwycá *Murm* 55.

»nyrki i (albo, lub) m(i)echierz (a. macharzyna)« [szyk 20:5] (25): Iteż z nyrek vrynę pobudza [nasienie janowcu]/ y kamień w nyrkach y theż w miechierzu łamie *FalZioł* I 59c; [*Ostrucium*] y kamień z nyrek y z miochierza y vrynę wywodzi *FalZioł* I 96c; Gdy prawi ropa albo łufka z vriną wychodzi/ á vrina śmierdzi. W nyrkach albo w mechierzu rany znamionuie. *FalZioł* V 9, [*7]v [2 r.], I 6c, d, 18c, 48d (23); *GlabGad* Fv; *SienLek* 107. [Ponadto w połączeniach szeregowych 6 r.]

»nyrki i (lub) pęchyrz (a. pęcherz)« (3): Mocz w ktorym iákoby ropá pływa/ álbo ná dnie łtoi/ známionuie gnicie Nyrek y Pęchyrzá *SienLek* 27, 27; *Oczko* 11v. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»(i) wątroba i (też) nyrki; wątroba z nerkami« [szyk 2:1] (2:1): á tak y z nyrek y też wątroby zatkanie flegmiłte [!] wypadza *FalZioł* I 129c, I 28d; Diaphragma, Latine transversum septum, Błónká yeft we wnątrz od yednego boku do drugiego/ ktora dzieli zwierzchnie wnetrzności od infzych/ to yeft/ ferce s płucami od wątroby s nerkami. *Mącz* 84d. [Ponadto w połączeniach szeregowych 14 r.]

W przen (2) : Wątroba iefth chowanie krwi człowieczey. Nyrki ftróż serdeczny. *BielŻyw* 138; Tu fie godzi wiedzieć iż członki w cieie też wnątrzne, rozne śprawy maią. Serce czuie, mozg rozumie, płucza mowią, wątroba grzeie, Zołć fie gniewa, flodzona śmieie, łpołem miłuią nyrki. *GlabGad* F.

Przen (1) :

Fraza: »ustały nyrki« = *nastąpiła śmierć* (1): A choć moiá łkorá y to ciáło zgryżione będzie/ iednák przedsię w cieie moim oglądam Bogá. Ktorego ia łam oglądam y oczy moje vyrzą go á nie iny/ choćiałz vftály nerki moje wemnie. [*Defecerunt renes mei in sinu meo PolAnt Iob* 19/27] Obáč to iáko Iob widział prawdziwą poćiechę śwá Zmartwychwłthanie ciáła y żywot wieczny *GrzegŚm* 4.

a. bibl. *Nerki zwierzące z tłuszczem (przy opisie składania ofiar i wyświęcania Aarona pochodzącym z Księgi Kapłańskiej i w nawiązaniu do niego)* (13) : Miecz Iehowy nápełnił fie krwie vtłuścił fie od łoiu/ ode krwi báránow y kozłow/ od łoiu nerek báránich [ex adipe renum arietum]. Bo offiárę ma Iehowá w Bocerze/ y rzez wielką wzieni Edomowey. *BudBib Is* 34/6.

W połączeniach szeregowych (3): á tłućtość z niego [cielca]/ to iefth/ nerki z łoiem/ czepek/ y ine wnątrzności s tłustym łpalił [Aaron] ná ołtarzu zá grzechy iako Pan Bog przykazał *BielKron* 38, 37v, 38.

Szeregi: »nerki (a. dwie nerce) z łoiem ich« (3): A łoy kthory był około wnąthrzá/ y odzieckę wątrobną/ y dwie nerce z łoiem ich [*duosque renunculos cum arvinulis suis Vulg*]/ zápalił w ołtarzu *Leop Lev* 8/16, *Lev* 8/25; *BielKron* 38.

»dwie nerce z tłuściością ich« (3): Wyimie też dwie nerce z tłuściością ich [*duos renes et adipem PolAnt*]/ która ięft przy połędwicách/ y odziedzę która ięft około wątroby z nerkami. *BibRadz Lev 3/4, Lev 3/10, 15.*

»wątroba (i) z nerkami« (4): *BibRadz Lev 3/4, 10, 15; Y* dwie nerce/ y łoy który ná nich/ y który ná lędzwiach/ y odziedzę ná wątrobie z nerkami wezmie [*et fibram cum hepate, cum renibus removebit PolAnt*]. *BudBib Lev 7/4.*

2. Krzyże, lędźwie [pl] (17) : Drugie gdy taka vrina [*czzerwona*] będzie v tego człowika: który gorączki niema/ tedy iuż nieięft śmiertelna/ á tedy iuż znamionuie bolączkę około wątroby albo około nyrek/ albo rozerwanie żyły wielkiey [...] á tedy dla zerwania tey żyły: on człowiek miewa bolenie w fiodnym pacierzu grzbieta śwego *FalZioł V 6v; Naprzod* wezimi łoku włofkiego Kopru/ łoku piotruńczanego/ opichowego. Pothym w tych łokoch rozmocz łztuczękę chleba miękkiego á przyłoż na nerki *FalZioł V 113v, I 25a, III 26a, V 104v; Oczko 32.*

W charakterystycznych połączeniach: nyрки okładać; na nyki przyłożyć (7).

Wyrażenie: »bolenie (a. bolączka, a. boleści) nyrek, około nyrek, gdzie są nyрки; boleści ktore bywają w nyrkach« (3:2:1;1): [*Lapis lazuli*] A więczy pomaga boleści która bywa w nyrkach albo w krzyżoch/ y dychawicy. *FalZioł IV 55b; [ropa]* znamionuie rany nyrek [...] á to tak rozeznałz. Ięftli vrina w ktorey ięft ropa/ śmierdzi/ á k temu on człowiek czuie ciężkość á bolenie w krzyżu/ gdzie łą nyрки/ albo czuie bolenie przed łobą pod kołcią która ięft przy dymionach. *FalZioł V 9, IV 7a, V 2v, 6v, 8v; E renibus laborare, Bolenie około nérek mieć. Mącz 351d.*

Szeregi:»nyрки i grzbiet« (1): Mięfo kotowe ięft ciepłe y łuche/ Pomaga na boleści nyrek y grzbieta *FalZioł IV 7a.*

»nyрки albo (i, to jest) krzyż(e)« [*szyk 4:3*] (7): thakież y nafienie łthłuczone miałko á zmiodem zmiełzane przefnym/ przyložze na krzyż albo na nyрки/ czyni łkłonność ku rzeczám ciełśnem. *FalZioł I 50d; Też* bańki nad nerkami poławione/ to ięft na krzyżu, wrzedzienicze vdow/ y włzitkich nog y boleści ich. Y takież bolenie krzyżow, miechierza oddalaia. *FalZioł V 60v, I 25c, 29c, IV 55b, V 2v, 8v.*

W przen (1) : Y będzie łpráwiedliwość páfem ná biodrách iego/ á wiará przepálaniem nerek iego [*fides cingulum renum eius PolAnt*]. *BibRadz Ez 11/5.*

3. bibl. Wnętrze człowika, głób duszy; też sumienie; renes PolAnt, Vulg (6) :

Szereg: »nerki i serce(-a)« = *renes et cor(da) PolAnt, Vulg [szyk 5:1] (6): BibRadz Apoc 2/23; Bo* (ty) Iehowo Cewáoćie/ doznawałz łpráwiedliwego/ widziłz nerki y serce/ oglądam pomstę twoię nád nimi (*marg*) od nich (-)/ bo tobie odkryłem przą moię. *BudBib Ier 20/12; Abo* iáko łię może bełpiecznie przed Chriřtufem/ który ięft bádaczem łerc y nerek/ názwác od imieniá iego Chriřtyáninem? *CzechEp 19; RAcz* palić ogniem Duchá łwiętego nyрки náłze/ y łercá náłze/ Pánie Boże/ ábyłmy niezmaźánym ciáłem w twoiey łię łłuzbie obieráli/ á czyłtym łercem tobie łię podobáli. *LatHar 182, 618; á* dzieci iey [*Iezabelli*] pobiię ná śmierć: y poznáia włytkie kołcioły izem ia ięft który bádám łię nerek y łerc; y dam káždemu z was według vczyńkow iego. *WujNT Apoc 2/23.*

Synonimy: 1. lędźwi, lędźwica, lędźwina; 2. krzyż, lędźwi.